

een kroegentocht rond 1900, of een tocht langs de stad van hoger onderwijs en wetenschap? Wordt het een wandeling door het geloofsleven van de stad, of toch maar liever een museumroute langs 'Het stadsgezicht als spiegel van de tijd'? Het boek biedt een schat aan 'routes', die elk voor zich weer resulteren in een ander beeld van de stad. Afgezien van een aantal mindere aspecten — het wat al te klakkeloos hanteren van geschiedkundige clichés valt daar zeker onder — hebben de auteurs van *Amsterdam in de tweede Gouden Eeuw* daarmee wat mij betreft meer bereikt dan zij zelf wellicht vermoeden.

Rixt Hoekstra

G. J. Bremer, *Hora est. Proefschriften van huisartsen 1900-1995* (Dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam 2000, Pantaleon reeks XXXV; Rotterdam: Erasmus publishing, 2000, 256 blz., f59,50, ISBN 90 5235 147 3).

Hora est is een opmerkelijk boek, al is het maar omdat het het tweede proefschrift van de auteur is. Bremer, die van 1979 tot zijn emeritaat in 1989 hoogleraar in de huisartsgeneeskunde was aan de Rijksuniversiteit Groningen, promoveerde namelijk al eerder tot doctor in de geneeskunde: in 1964 in Utrecht op de dissertatie *Het verwijzen in de huisartspraktijk*. Hij was toen nog huisarts en zijn eerste proefschrift maakt dan ook deel uit van de verzameling dissertaties die het onderwerp vormen van de huidige studie. Daarop promoveerde hij onlangs in Rotterdam, dit keer tot doctor tout court. Dit tweede proefschrift is het resultaat van een levenslange fascinatie met de vraag wat zijn collega-huisartsen in wetenschappelijke zin bezighield. Bremer is uiteindelijk hun proefschriften gaan verzamelen en kwam tot een totaal van 402, alle voorbereid en verdedigd door praktiserende huisartsen. Hij heeft deze werken beoordeeld op uiterlijke kenmerken zoals de aard van het onderzoek, datum en plaats van de promotie, de omvang van het boek en de vraag of het als boek is geschreven of dat het een bundeling van artikelen is, de taal waarin het werk is geschreven, het onderwerp van de studie, de discipline van de promotor en de bekostiging van het onderzoek en de promotie.

Op grond van dit onderzoek signaleert Bremer een aantal trends. Niet de minst belangrijke daarvan is dat, voorzover huisartsen wetenschappelijke belangstelling hebben (en dat uit zich maar bij een kleine groep in de vorm van publicaties), hun historische belangstelling sterk is teruggelopen. Vrijwel alle medisch-historische proefschriften van huisartsen (37 in totaal) werden geschreven in de jaren voordat de huisartsgeneeskunde academische status kreeg: de Utrechtse universiteit was in 1967 de eerste die een hoogleraar in de huisartsgeneeskunde kreeg, de Rijksuniversiteit Limburg in 1974 de laatste. Niet lang daarna kwam er ook een postacademische beroepsopleiding voor huisartsen van de grond, die artsen moeten voltooien alvorens in het register van erkende huisartsen te kunnen worden ingeschreven. Die professionalisering van het vak is volgens Bremer de belangrijkste oorzaak van het verdwijnen van medisch-historische proefschriften van huisartsen. De promoverende huisarts is niet langer een solistische hobbyist die zich heeft vastgebeten in, bijvoorbeeld, een historisch onderwerp. Historici mogen het zich achteraf overigens wel aantrekken dat geen van deze historische dissertaties is voorbereid onder leiding van een historicus.

Het gebrek aan historische belangstelling bij huisartsen uit zich ook op een andere manier. In proefschriften ontbreekt tegenwoordig een historische inleiding op het onderwerp. Bremer wijt dat aan het gebruik van de cd-rom bij het literatuuronderzoek. Titels die ouder zijn dan de op deze schijfjes vermelde, blijven onbekend. Dat leidt er in menig geval toe dat oudere proef-

schriften en zelfs baanbrekende werken over hetzelfde of een verwant onderwerp onvermeld blijven.

Bremer constateert meer opvallende verschijnselen. Zo was het tot de oprichting van het Nederlands huisartsen genootschap in 1956 eerder uitzondering dan regel dat huisartsen problemen uit hun praktijk tot onderwerp van studie maakten. Uitzonderingen waren er natuurlijk ook, zoals de huisarts uit Warffum die in zijn proefschrift uit 1920 inging op de stelling van een collega uit het nabij gelegen Uithuizcrmeeden. Deze laatste had alle sterfgevallen aan tering en aanverwante ziektes over een periode van vijftien jaar in zijn dorp onderzocht en was tot de conclusie gekomen dat een gezond mens uit een gezond geslacht geen tbc kreeg. Helaas vermeldt Bremer niet tot welke bevindingen het onderzoek in Warffum leidde. Later, in en rond de Tweede Wereldoorlog, waren er verscheidene huisartsen die — gedeeltelijk in samenwerking met elkaar — onderzoek deden naar voedingsproblemen. Heel vreemd is het echter niet dat huisartsen voor hun onderzoek lange tijd zo weinig gebruik maakten van hun praktijk. Pas het Ziekenfondsenbesluit van 1941 gaf hun een duidelijk omschreven groep patiënten die onderzoek van morbiditeitscijfers mogelijk maakte. Bovendien hielden de meesten geen deugdelijke registratie van hun patiënten bij. Dat veranderde na 1980 als gevolg van de institutionalisering van de opleiding en de opkomst van universitaire huisartsinstituten, stimuleringsprogramma's van de ministeries van onderwijs en volksgezondheid en bijdragen uit andere bronnen. Sindsdien vormen morbiditeit en bevolkingsonderzoek samen met het gedrag van huisartsen de belangrijkste onderwerpen van proefschriften van huisartsen, die hun onderzoek nu veelal als parttime huisarts verrichten. Het andere deel van hun tijd zijn zij verbonden aan een van de huisartsinstituten. Tot een stijging van het percentage promoverende huisartsen heeft dit overigens niet geleid.

Verder stelt Bremer vast dat het aandeel van de promoverende vrouwelijke huisartsen niet achterblijft. Tot 1988 waren slechts 3 van de 288 door huisartsen geschreven dissertaties van vrouwen, maar was het percentage vrouwelijke huisartsen ook zeer laag. Sindsdien steeg het aantal proefschriften van vrouwelijke huisartsen tot een getal dat ongeveer overeenkomt met het aandeel (15% in 1990) van vrouwen in de beroepsgroep. Voorts wordt het steeds gebruikelijker dat voor een promotie een aantal artikelen wordt gebundeld en schrijven ook huisartsen hun proefschrift steeds vaker in — beroerd— Engels, terwijl na de Tweede Wereldoorlog verwijzingen naar Duitse literatuur (voordien de belangrijkste bron) vrijwel geheel zijn verdwenen.

Tegenwoordig wordt de keuze van promoverende huisartsen geleid door onderzoeksprogramma's van de verschillende instituten. Zo zijn als gevolg van de universitaire taakverdeling en concentratie het onderzoek en het potentieel van de extramurale (dus de niet-klinische) gezondheidszorg geconcentreerd in de medische faculteiten van de Universiteit Maastricht (zoals zij tegenwoordig heet) en de Vrije Universiteit in Amsterdam. Dat heeft geleid tot een stroom Maastrichtse proefschriften van huisartsen, maar een zelfs bij het gemiddelde cijfer achterblijvend aantal aan de VU. Hoe komt dat? Is de taakverdeling mislukt? Of richt de VU zich op andere aspecten van de extramurale zorg dan de huisartsgeneeskunde? Deze en soortgelijke vragen komen bij Bremer jammer genoeg niet aan bod, omdat hij zich beperkt tot uiterlijke kenmerken van zijn verzameling proefschriften. Aan een inhoudelijke beoordeling van de proefschriften heeft hij zich niet gewaagd. Daardoor weet de lezer wel wat promoverende huisartsen in de loop van de twintigste eeuw heeft beziggehouden, maar niet wat zij hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van hun vak. Bremer heeft zo de kans laten liggen om een substantiële bijdrage te leveren aan de geschiedenis van de geneeskunde.

W. van der Ham, *Heersen en beheersen. Rijkswaterstaat in de twintigste eeuw* (Zaltbommel: Europese bibliotheek, 1999, 415 blz., f69,-, ISBN 90 288 1525 2).

Het water: zowel Nederlands vijand als bondgenoot. Het laag gelegen Nederland wordt altijd door overstromingen bedreigd, maar ligt tegelijk gunstig ten opzichte van de Noordzee en de grote riviermondingen, waardoor Nederland kon uitgroeien tot een belangrijk handelsland met een bloeiende nijverheid. Het ligt voor de hand dat in ons waterland rijkswaterstaat een belangrijke overheidsdienst is.

Rijkswaterstaat werd in 1798 opgericht als reactie op de vele wateroverlast van de achttiende eeuw. Als belangrijkste taken golden bescherming van het land tegen het water, de zorg voor de waterhuishouding en de ontwikkeling en het beheer van de infrastructuur (rivieren, kanalen, bruggen, dijken en havens, maar ook het wegennet). Die taken zijn door de jaren heen in hoofdzaak gelijk gebleven, maar de context waarin rijkswaterstaat opereerde, is in de afgelopen tweehonderd jaar sterk veranderd. Over de tweede eeuw van het bestaan van de dienst verscheen een studie van de hand van Willem van der Ham, die eerder de geschiedenis van het ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen schreef. Rijkswaterstaat bestond in 1998 tweehonderd jaar. De auteur werkte toen mee aan het jubileumboek dat ter gelegenheid daarvan verscheen en wilde in dit boek (gebaseerd op zijn promotie-onderzoek aan de TU Delft van 1999) op basis van hetzelfde materiaal wat meer de diepte ingaan. Hij heeft de technologische ontwikkelingen in de maatschappelijke context willen plaatsen om zo de dynamiek tussen wat mogelijk en wenselijk was te kunnen belichten. Ondanks de uitgebreide aandacht voor de technische ontwikkelingen is de auteur erin geslaagd een balans te vinden tussen deze twee invalshoeken, zodat het boek een samenhangend verhaal geworden is. De grote lijnen in de geschiedenis van rijkswaterstaat zijn die van technologische ontwikkeling, specialisatie en verwetenschappelijking.

Een overheidsdienst opereert niet in een vacuüm. Zowel maatschappelijke denkbeelden als politieke machtsverhoudingen en economische situatie bepaalden hoe rijkswaterstaat functioneerde. De dienst had aan het begin van de twintigste eeuw moeite om de snelle ontwikkelingen op technisch gebied bij te houden, waardoor er veel kritiek op het 'gesukkel en gewurm' te horen viel. In de jaren dertig verstomde die kritiek, doordat er een groot aantal wegen en bruggen gerealiseerd werd. Ondanks de crisis van de jaren dertig ging het bouwen door: projecten van rijkswaterstaat werden door de regering als werkgelegenheidsprojecten ingezet. De prestaties van rijkswaterstaat speelden een belangrijke rol in het nationale zelfbewustzijn. Ze toonden 'waarin een klein land groot kon zijn'. Rijkswaterstaat belichaamde het toekomstoptimisme: de voortschrijdende techniek zou een oplossing vinden voor alle problemen. Ingenieurs waren de nieuwe autoriteiten. Anton Mussert, leider van de NSB, was een ingenieur van rijkswaterstaat.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd een groot deel van de infrastructuur vernield. Rijkswaterstaat speelde een centrale rol bij de wederopbouw van Nederland. Omdat het bouwen tijdens de oorlog stil had gelegen, was er eindelijk weer eens gelegenheid geweest om rustig te studeren en onderzoek te doen. Hiervan werd nadien geprofiteerd. Het grootste en meest tot de verbeelding sprekende naoorlogse project werd zonder twijfel gevormd door de deltawerken. Maar de bureaucratisering maakte de dienst steeds logger. Het nieuwe concept van ruimtelijke ordening zorgde voor een omslag in het denken over infrastructuur.

Het boek is rijk geïllustreerd met foto's, kaarten en technische tekeningen. Dat maakt het, naast een prettig en informatief leesboek, ook een boek om door te bladeren, waarbij de foto's een prachtige transformatie van het lijdsbeeld laten zien. De koetsen maakten plaats voor au-